

Intertekstualna prožimanja "Majstora i Margarite" Mihaila Bulgakova i "Zvijezde kabarea" Gorana Tribusona

Prebeg, Karla

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:720988>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Karla Prebeg

**INTERTEKSTUALNA PROŽIMANJA
*MAJSTORA I MARGARITE MIHAILA
BULGAKOVA I ZVIJEZDE KABAREA
GORANA TRIBUSONA***

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

KARLA PREBEG

**INTERTEKSTUALNA PROŽIMANJA
*MAJSTORA I MARGARITE MIHAILA
BULGAKOVA I ZVIJEZDE KABAREA*
GORANA TRIBUSONA**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Davor Piskač

Zagreb, 2020.

SAŽETAK

Ovaj rad proučava intertekst fantastičnih motiva u djelima *Majstor i Margarita* te *Zvijezda kabarea* te Bulgakovljev utjecaj na Gorana Tribusona. Fantastika, usprkos umanjivanju i odbacivanju, donijela je mnogo različitih stilova i tema, no intertekst i neki zajednički motivi po kojima se prepoznaje fantastična priča, a koji su zajednički većini su: tematiziranje okultnog, halucinacije, duhovi i ostala nerealna bića, isprepletanje sna i jave samo su neki od njih. U suvremenoj svjetskoj i hrvatskoj literaturi ne postoje radovi koji bi se bavili intertekstualnom usporedbom romana *Majstor i Margarita* te zbirke pripovijedaka *Zvijezda kabarea*. Stoga je ovaj završni rad kao cilj imao dati prikaz i usporedbu upravo tih dvaju djela. Djela su uspoređena s naglaskom i temeljem interteksta u fantastici i fantastičnoj književnosti.

KLJUČNE RIJEČI: fantastika, fantastična književnost, *Majstor i Margarita*, *Zvijezda kabrea*

SADRŽAJ

SAŽETAK

1. UVOD	1
2. FANTASTIČNA KNJIŽEVNOST	3
2. 1. Fantastika u hrvatskoj književnosti	4
2. 2. Fantastični intertekst	5
3. »MAJSTOR I MARGARITA«	7
3. 1. Razdoblje kasnog modernizma	7
3. 2. Sadržaj romana	9
4. »ZVIJEZDA KABAREA«	10
4. 1. Proza Gorana Tribusona	10
4. 2. O zbirci	11
4. 3. Sadržaj zbirke	12
5. FANTASTIČNI ELEMENTI U <i>MAJSTORU I MARGARITI I</i> <i>ZVIJEZDI KABAREA</i>	14
5. 1. »Majstor i Margarita«	14
5. 2. Fantastični intertekst	16
5. 3. »Zvijezda kabarea«	18
6. ZAKLJUČAK	20
POPIS LITERATURE	

1. Uvod

Književnost kao umjetnost riječi, ali i svojevrsna pouka i zabava čitateljima postoji oduvijek. Otkrićem pisma i pismenosti čovjek počinje zapisivati svoja znanja, ali i pojave koje uočava u svijetu koji ga okružuje. Kolijevkom europske književnosti danas smatramo Antičku Grčku jer tada nastaju književni rodovi koje danas poznajemo i koji su temelj teorije književnosti. Od antike, preko srednjeg vijeka, renesanse, romantizma i realizma intertekst razvija književnost onako kako su prilike i vrijeme od njega to očekivale. Književnost je oduvijek bila u službi čovjeka i služila mu je kao sredstvo izražavanje emocija i unutarnjeg stanja, ali i općega stanja u društvu. U razdoblju renesanse čovjek postaje središnja tema svih umjetničkih djela, pa tako i književnosti, a u romantizmu na primjer, pojedinac i njegovi problemi, te bijeg u svijet maše glavna su tematska okosnica. Razdoblje realizma donosi procvat romana, u punom smislu te riječi, a obrađuju se teme položaja pojedinca u društvu, njegovog propadanja, ali i neshvaćenosti. Dvadeseto stoljeće predstavlja svojevrsnu intertekstualnu sintezu svih prošlih razdoblja. Nastaju djela inspirirana prošlošću i prošlim književnim razdobljima, ali se rađaju i neki novi pravci poput avangarde, futurizma, nadrealizma, dadaizma te impresionizma. Osim toga po prvi puta se pojavljuje egzistencijalistička proza te kazalište apsurdna.

Tema ovoga završnoga rada intertekst je djela koja pripadaju književnosti dvadesetoga stoljeća. Roman *Majstor i Margarita* Mihaila Bulgakova i zbirka pripovijedaka Gorana Tribusona *Zvijezda kabarea*, na prvi pogled nemaju zajedničkih obilježja. Štoviše, dok Bulgakovljev roman možemo smatrati vrhunskim ostvarenjem svjetske književnosti Tribusonova zbirka malo je poznata u našoj književnosti te se nalazi na granici trivijalne književnosti. Nadalje, u postojećoj suvremenoj literaturi ne postoje radovi koji bi se bavili usporedbom ovih dvaju djela. Iako su naizgled nepoveziva, ova djela mogu se zajedno proučavati kroz prizmu fantastične književnosti i fantastičnih motiva, kojima obiluju oba.

Cilj ovoga rada upravo jest usporedba interteksta fantastičnih motiva u ovim djelima, ali i utjecaj Mihaila Bulgakova, kao autora romana *Majstor i Margarita* na Gorana Tribusona. S obzirom da postoji razlika između intertekstualnosti i izravnog preuzimanja, ovaj će se rad više usmjeriti na intertekstualnost. Naime, izravno preuzimanje je kada jedan pisac piše izravno pod utjecajem drugoga poput Držića i Molierea koji su pisali pod izravnim utjecajem Plauta preuzevši od *Aulularije* i temu i motive, a intertekst je komunikacija između tekstova koja se odvija na razini kulturnih prožimanja te ne ovisi o namjeri ili volji autora.

Kao primarnu literaturu za izradu rada koristila sam već navedena djela *Majstor i Margarita* Mihaila Bulgakova te *Zvijezda kabarea* Gorana Tribusona. Osim tih djela, temeljna literature bilo mi je djelo Jurice Pavičića *Hrvatski fantastičari – Jedna književna generacija* u kojem se nalazi pregled povijesti hrvatske fantastične književnosti. Osim navedenih, pri izradi su korišteni pregledi svjetske književnosti Milivoja Solara te hrvatske književnosti Slobodana Prosperova Novaka.

Uključujući uvod i zaključak, rad se sastoji od šest poglavlja. U prvome poglavlju dan je pregled fantastične književnosti i njenih elemenata u svjetskoj i hrvatskoj književnosti. Roman *Majstor i Margarita*, njegov položaj u književno-povijesnom kontekstu i sadržaj, objašnjeni su u drugome poglavlju. Treće poglavlje opisuje zbirku pripovijedaka *Zvijezda kabarea*, ali se iznosi i kratak pregled proze Gorana Tribusona. U posljednjem poglavlju, prije zaključka, uspoređena su ova dva djela na temelju fantastičnih elemenata, kao ključnih gradivnih jedinica ovih djela.

2. Fantastična književnost

„Fantastika (kasnolat. *Phantasticus* < grč. *Φανταστικός*: koji stvara predodžbe, maštovit), plod mašte, nešto što je stvoreno maštom; sablasti, priviđenja; likovi, događaji i doživljaji strani normalnomu, svakodnevnom životu.“¹ Fantastika, kao sastavni element svake umjetnosti pa tako i književnosti, prisutna je od samih njenih početaka. Međutim, prave početke i afirmaciju doživljava u 18. stoljeću kada se po prvi puta pojavljuju djela koja danas klasificiramo kao fantastičnu književnost. Prva prava obilježja fantastike kao pravca u književnosti možemo promatrati od razdoblja romantizma. Romantizam i romantičari prvi su naglasak pri stvaranju i pisanju prebacili sa razuma i svakidašnjih zbivanja na unutarnja zbivanja i stanja, na osjećaje i probleme koji su mučili pojedinca. „Romantičari će zato odbaciti sva pravila racionalističke poetike, zahtijevat će da književnost prenosi isključivo osjećaje umjesto da poučava, oslanjat će se na intuiciju i na maštu koja prema njihovom mišljenju može obuhvatiti ono što razum odbacuje“ (Solar 2003: 186). Upravo zbog intuicije i mašte pojavit će se prva djela fantastične književnosti. Međutim, usprkos afirmaciji i sve većoj zastupljenosti fantastike među piscima ona je sve do sedamdesetih godina prošloga stoljeća imala pejorativan prizvuk. U tadašnjoj književnosti cijenilo se oponašanje stvarnoga života i čitateljevo poistovjećivanje s napisanim, dok je fantastika bila sušta suprotnost tome. Naime mnogi su književni kritičari toga doba, pa čak i proslavljeni pisci poput F. M. Dostojevskog i V. Hugoa, smatrali kako fantastici nije mjesto u književnosti jer u njoj nema ozbiljnosti te je rezervirana samo za luđake.

Do promjene gledišta prema fantastičnoj književnosti dolazi u drugoj polovici 20. stoljeća. U to vrijeme pojavljuje se interes za proučavanje fantastične književnosti te nastaju prva djela posvećena toj tematici. Među prvim autorima koji je pisao o toj vrsti književnosti ubrajamo francuskog teoretičara bugarskog podrijetla Tzvetana Todorova. „Upravo Tzvetan Todorov, osniva; suvremene teorije fantastične književnosti, utemeljio je svoju teoriju na kritici takva intuitivnog shvaćanja fantastike. Ne samo time što je fantastiku shvaćao kao žanr, nego i time što je odbacivao shvaćanje fantastične književnosti kao one koja je opozicija književnosti »o zbilji«“ (Pavičić 2000: 37). Svojim djelom *Uvod u fantastičnu književnost* postavio je temelje za proučavanje fantastične književnosti.

U svom djelu Todorov tvrdi kako moraju biti ispunjena tri preduvjeta kako bi se neko djelo smatralo fantastičnim. Kao prvi od njih navodi da čitatelj mora svijet priče smatrati

¹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18968> (11. svibnja 2020.)

stvarnim svijetom te mora biti neodlučan između narativnog i nadnaravnog objašnjenja događaja u priči. Drugi preduvjet govori kako istu tu neodlučnost može osjetiti i lik u priči (ovaj se preduvjet ne mora nalaziti u svakoj priči), dok posljednji nalaže kako čitatelj mora zauzeti svoj vlastiti stav o priči te odbaciti alegorijsko i *pjesničko* objašnjenje. Mnogi se književni kritičari nisu slagali s ovim njegovim stavovima, osobito kada je iznio stav o fantastičnoj književnosti kao žanru, no ipak su potakli rasprave i daljnju želju za proučavanjem ovog fenomena u književnosti. „Iako do današnjih dana pitanje fantastike nije do kraja razjašnjeno, kao važnije kritičare i teoretičare fantastične književnosti treba spomenuti E. Rabkina, B. McHalea, W. R. Irwina, C. Brooke – Rose, R. Jackson, K. Hume“ (Maslov 2018: 12).

2. 1. Fantastika u hrvatskoj književnosti

Fantastika i fantastični elementi u hrvatskoj književnosti relativno su mlada pojava. Prva skupina pisaca koja se bavila tom književnošću na našem području pojavljuje se potkraj šezdesetih godina prošlog stoljeća. Svoju afirmaciju stekli su pisanjem kratkih priča za *Studentski list*. Naime, *Studentski list* 1969. godine otvara novu rubriku pod nazivom kratke priče za koju počinju pisati budući hrvatski fantastičari poput Pavla Pavličića, Stjepana Čuića, Irfana Horozovića, Dubravka Jelačića Bužimskog te Drage Kekanovića. Osim kratkih priča *Studentski list* u to vrijeme također recenzira i izdaje fantastičarske knjige Nedjeljka Fabrija i Nenada Šepića. Osim zagrebačkoga *Studentskog lista*, prema fantastičnoj prozi okreće se i splitski časopis *Vidik* koji počinje objavljivati djela Gorana Tribusona, Milorada Stojevića i Bože V. Žige. „Krunom generacije *fantastičara* može se smatrati godina 1975, kada u kratkome razmaku izlaze neke od najboljih zbirki skupina. (...) Možemo stoga reći da je ta godina u neku ruku godina kanonizacije fantastičarske estetike, ali i godina kada u knjizi izlaze mnoge od najboljih priča *fantastičara*“ (Pavičić 2000: 15). Te godine objavljena je fantastičarska zbirka *Vilinski vatrogasci* Pavla Pavličića, *Praška smrt* Gorana Tribusona, *Novčić Gordiana Pia* Veljka Barbierija. Objavljena su i prva djela Saše Merišnjaka, Marina Carića i Dubravka Jelačića Bužimskog. Iako je ta godina bila vrlo plodna na polju fantastične književnosti, ona ujedno označava i godinu slabljenja fantastične proze. Naime, svi spomenuti autori nakon prvih fantastičarskih djela okreću se novim žanrovima, a pisanju fantastike ostaje vjeran jedino Goran Tribuson.

U korpus hrvatskih fantastičara možemo ubrojiti tek dvanaestak zbirki. Razlog tome pronalazimo u već spomenutoj činjenici da su fantastičari stvarali u vrlo kratkom razdoblju od svega nekoliko godina. Još jedna činjenica, koja fantastičare razlikuje od ostatka hrvatskih autora jest ta da oni u svom radu nisu bili povezani zajedničkim glasilom ili tiskovinom.

„Ukratko, *fantastičari* nisu imali tipične atribute književne skupine: zajednički časopis, manifeste, polemičke istupe, esejističku elaboraciju vlastitih stavova“ (Pavičić 2000: 18). Objedinjeni su bili jedino edicijama u izdanju Biblioteke Centra za društvene djelatnosti mladih Zagreb i biblioteke Znaci Centra za kulturne djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske.

Kada se danas govori i piše o autorima koji su stvarali fantastičnu književnost, nailazi se na problem pri njihovom imenovanju kao neslužbene književne skupine. Naime, u književnosj kritici postoje tri naziva kojima se imenuje ova skupina: borgesovci, mlada proza i fantastičari. Svaki od ovih naziva ima stanovite zapreke pri upotrebi, a objašnjenje svakoga je pokušao donijeti Jurica Pavičić u svojoj knjizi *Hrvatski fantastičari – Jedna književna generacija*. Naziv *borgesovci* u književnu kritiku uveo je Branimir Donat svojim esejom »Astrolab za hrvatske borgesovce«. Ovaj naziv temelji na činjenici da je Borges bio središnja osoba koja je utjecala na prozu naših autora. Termin *mlada proza* korišten je neposredno nakon pojave kruga fantastičara, ali s vremenom on gubi svoj smisao jer dolaze novi naraštaji koje možemo nazivati tim imenom. Posljednji naziv koji se koristi za ovu skupinu jest *fantastičari*. „Glavna mana ovog u kritici vrlo frekventnog naziva jest što može izazvati brkanje fantastičara s bilo kojim korpusom pisaca koji pišu fantastičnu književnost. Srećom po termin, u hrvatskoj je književnosti takvih razmjerno malo, pa mogućnost zabune nije velika“ (Pavičić 2000: 13).

Kao najznačajnijeg kritičara i teoretičara, ali i osobu koja je vratila fantastičnu književnost na hrvatsku scenu, treba izdvojiti Branimira Donata. Kao što je već spomenuto Branimir Donat ovoj je skupini autora dao naziv *borgesovci*. Djelom »Astrolab za hrvatske borgesovce« „suvereno je prepoznao hrvatsku fantastičarsku poetološku matricu“ (Knežević 2010: 437). U djelima hrvatskih fantastičara prepoznao je elemente manirizma „i na taj način nagnao čitateljsku publiku na pomisao da je velika potraga za originalnošću dovela do individualizacije književnosti u kojoj su autori slobodni stvarati po kroju vlastite mašte“ (Tolić 2015: 6 – 7).

2. 2. Fantastični intertekst

Mistični i natprirodni elementi karakteristika su fantastičnog žanra književnosti. Takvi elementi ne postoje u stvarnom svijetu, ali zajedno sa fantastičnim bićima prisutni su u mitologijama i religijama već od njihovih početaka. Međutim mitološka i religijska djela ne pripadaju fantastičnom žanru. Fantastični žanr nastaje kada pisci motive iz stvarnog svijeta prožmu fantastičnim motivima. Takvim postupkom nastaju novi, nerealistični svjetovi s

vlastitom izmišljenom populacijom koja je podložna zakonima i logici toga svijeta. Također fantastični žanr razriješen je veze sa znanstvenim zakonima i činjenicama. Međutim ti zakoni i činjenice mogu autoru poslužiti kao temeljni motiv za stvaranje fantastičnoga svijeta koji ne objašnjava znanost koja ga je motivirala, što je prisutno u djelima Gorana Tribusona.

Pojam intertekstualnost osmislila je bugarska lingvistica Julija Kristeva kako bi označila odnose koji tekstovi među sobom uspostavljaju. „Kristeva uzima za polazište *tekst* kao poprište »permutacije i transformacije« drugih tekstova. (...) Opisuje tekst procesno–konfliktno kao »produktivnost... permutaciju tekstova, inter–tekstualnost: na prostoru se jednog teksta križa i međusobno neutralizira mnogo iskaza koji potječu od drugih tekstova« (Biti 2000: 224). Teorija intertekstualnosti Julije Kristeve temelji se na postojanju teksta i predteksta. Ona navodi kako predtekstovi nisu namjerno odabrani već su pod utjecajem kulture ušli u drugi tekst te na taj način oni postoje unutar njega. „Teorija interteksta više ne priznaje razliku između izvornih i izvedenih tekstova, jezika i metajezika budući da ta razlika podrazumijeva kako su neki tekstovi po svojoj naravi bliži »transcendentalnom označenom« (Biti 2000: 225). Mnogi su teoretičari razvijali pojam intertekstualnosti, osim Kristeve, a jedan od njih bio je i Roland Barthes.

O Rolandu Barthesu i njegovoj teoriji teksta pisao je Miroslav Beker u svom djelu *Intertekstualnost i intermedijalnost*. On navodi kako Barthes smatra da je svaki tekst intertekst zbog stalnog utjecaja okolišne kulture i prisutnosti elemenata ranijih tekstova. „Djelići kôdova, formula, ritmičkih shema, fragmenata drugih jezika itd. ulaze u tekst te su u njemu raspodijeljeni jer uvijek postoji jezik i prije i poslije njega“ (Beker 1988: 12). Takvim postupkom tekst dobiva status produktivnosti.

Još jedan teoretičar intertekstualnosti bio je Ernő Kulscár-Szabó. On tvrdi kako je suodnos novih tekstova i onih napisanih, otprije poznatih, ključan za tumačenje tih novih tekstova. „U tom slučaju dijalog sa zatečenim tekstovima jest pitanje ontologije teksta: pojava novog entiteta bit će moguća kada se tekst koji nastaje definira preko drugoga postojećeg teksta“ (Kulscár-Szabó 1993: 14 – 15).

Teorija interteksta govori nam kako, bez obzira na vrijeme nastanka, među tekstovima postoji utjecaj koji je posljedica djelovanja kulture. Utjecaj ranije nastalog teksta na novi tekst ne predstavlja namjernu piščevu uporabu istih književnih elemenata, već u kulturi postoji komunikacija među tekstovima koja rezultira pojavom interteksta.

3. »Majstor i Margarita«

3. 1. Razdoblje kasnog modernizma

Roman Mihaila Bulgakova »Majstor i Margarita« nastao je u razdoblju kasnog modernizma. „»Kasni modernizam« svakako nije odveć sretan naziv književnog razdoblja jer je u njemu ponovljeno ime cijele epohe, no povjesničari književnosti uglavnom se slažu da avangarda četrdesetih godina prošloga stoljeća postupno zamire, a o postmodernizmu kao vladajućoj orijentaciji još se ne može govoriti. Uvelike uvjetno rečeno, tako nastupa doba u kojem se doduše može razabrati kako i dalje postoje ideje i književni postupci avangarde, pa i esteticizma, ali “zamah“ otkrića novine kao da je posustao, pa se čak javljaju i pokušaji obnove realistične književne tehnike“ (Solar 2003: 304).

Autori se, u ovome razdoblju, u svojim djelima nastoje oslanjati na književno – povijesnu tradiciju. Svaki pisac slobodan je da iz bilo kojeg prošlog razdoblja izabere ono što mu odgovara te o tome piše, bilo da je riječ o temama, motivima ili idejama za književno djelo. U ovome razdoblju dolazi do povratka velikim temama, temama koje su posebno obilježile razdoblja realizma i naturalizma. Piše se o položaju pojedinca u suvremenom svijetu, o njegovim problemima i nesnalaženjima, o smislu ljudske povijesti i postojanja te o samoj književnosti i razlozima njezina postojanja. U djela se sada ugrađuju i elementi filozofije te znanosti i religije. Takvim, suvremenim i ljudima bliskim temama, autori nastoje privući pozornost čitatelja te im pomoći u razumijevanju i razrješavanju njihovih problema.

No iako se književnost ugleda na tradiciju i inspiraciju pronalazi u „starim“ djelima i vrstama, u kasnom modernizmu dolazi do stanovitih promjena u recepciji te književnosti. Književnost sada odbacuje ulogu divljenja i hvaljenja i na sebe preuzima ulogu kritike i objašnjenja svakodnevnih situacija. „Književnost više nije sklona diviti se znanosti i oponašati njezina dostignuća; ona postaje svjesna da može pokušati reći i ono što znanost ne može izreći. Ona više ne vjeruje da može promijeniti svijet, ali ona je i opet zaokupljena u velikoj mjeri i onim što pokušava odgonetnuti filozofija. (...) A to su ona pitanja koja zanimaju svakog pojedinca u svagdašnjem životu, pitanja kojima se osim filozofije bavi i religija, a u novije vrijeme izrazito i ideologija, jedino što će se književnost uvelike čuvati od pružanja bilo kakvih konačnih odgovora; ona će nastojati, mogli bismo reći, jedino postavljati prava pitanja“ (Solar 2003: 304/305).

Kada je riječ o autorima koji su obilježili ovo razdoblje, važno je istaknuti kako neka od njih nisu striktno vezana uz razdoblje kasnog modernizma, već svoje djelovanje nastavljaju i u

razdoblju postmodernizma. Međutim, njihove uloga i utjecaj su nezaobilazni te se zbog toga navode i u ovome razdoblju. Na prvome mjestu valja spomenuti Mihaila Afanasjeviča Bulgakova i Thomasa Manna kao prave predstavnike kasnoga modernizma. U ovome razdoblju dolazi do pojave egzistencijalizma koje predstavljaju Jean-Paul Satre i Albert Camus. Izrazito popularni autori bili su i američki pisci Ernest Hemingway te Jerome David Salinger, koji je svojim romanom *Lovac u žitu* u književnost uveo pojam »proze u trapericama«. „Ta reprezentativna djela moderne proze ruše mnoge ustaljene konvencije oblikovanja velike prozne vrste i otvaraju nove načine umjetničkog proznog izražavanja, prikladne da se ostvare snažne umjetničke »slike« suvremene u mnogo čemu dezorijentirane civilizacije“ (Solar 1983: 175). Na polju drame dolazi do pojave tzv. »kazališta apsurdna« koje najbolje predstavljaju djela Eugena Ionesca i Samuela Becketta. Lirika se u ovome razdoblju potpuno odvaja od epike, a najpoznatiji liričari ovoga doba bili su Pablo Neruda, Ezra Pound, Jacques Prevert te Boris Pasternak.

„Mihail Bulgakov jedno je od onih imena ruske književnosti koja su tek u pedesetim i šezdesetim godinama doživjela priznanje u vlastitoj domovini, pa su njihova djela (kao u slučaju Isaka Babelja) postala ponovo poznata čitalačkoj publici, ili su se u tisku pojavila prvi put, mijenjajući tako naše predodžbe o tokovima i vrijednostima sovjetske književnosti u prethodnim književnim razdobljima. Tako su nova izdanja i tiskanje neobjavljenih tekstova Andreja Platonova i Mihaila Bulgakova znatno izmijenila naše predodžbe o sovjetskoj prozi onog razdoblja koje uvjetno nazivamo »tridesetim godinama«, a koje je obilježeno dominacijom teorije i prakse socijalističkog realizma i izrazitim estetskim normativizmom“ (Bulgakov 2012: 417).

Mihail Bulgakov za života je doživio sudbinu većine sovjetskih autora, njegova djela su zabranjena jer nisu odgovarala vladajućoj politici. Danas znamo za veliku većinu njegovih djela i to zahvaljujući njegovoj supruzi koja je čuvala rukopise te ih počela objavljivati kada se promijenila vlast te popustila cenzura. Bulgakov je autor romana *Majstor i Margarita*, *Bijela Garda* kojeg je preradio u dramu *Dani Turbinovih*, *Kazališni roman*. Napisao je roman o piscu *Život gospodina Moliera*, a još su objavljene i crtice iz njegove autobiografije pod nazivom *Bilješke mladoga liječnika*. „Njegova su djela itekako obogatila rusku književnost, a romanom *Majstor i Margarita* ta je književnost ponovo stala uz bok drugim europskim književnostima, što zbog izolacije uzrokovane politikom vlasti dugi niz godina nije mogla“ (Rivić 2013: 8).

3. 2. Sadržaj romana

„Priča o ljubavi Majstora i Margarite, pod budnim okom samog Sotone, isprepletena drugom, o odnosu Poncija Pilata i lutajućeg filozofa Ješue Ha-Nocrija, najznačajniji je ruski roman 20. stoljeća, čiji utjecaj možemo pronaći i u djelima nekih današnjih pisaca. Djelo je to koje mami čitateljsku publiku jednostavnim i razumljivim stilom pisanja, uzbudljivom i napetom radnjom, ali i nizom humorističnih prizora koji su u cijelom tom svijetu fantastike toliko dobro opisani da vas zaista uspiju nasmijati. U njemu ćete pronaći karnevalštinu, bizarnost, ironiju i grotesku, ali isto tako i priču o ljubavi koja je toliko snažna da su njeni akteri spremni i umrijeti, samo da bi bili zajedno“ (Rivić 2013: 10).

Povjesničari književnosti i književni kritičari često ističu kako su Bulgakovljevi glavni uzori pri pisanju bili Dostojevski, Čehov, Gogolj te Goethe. Svojevrsnu potvrdu te teze možemo pronaći na samome početku romana *Majstor i Margarita*. Naime, roman započinje motom Goetheovog *Fausta*:

„... *Tko si ti napokon? – Dio sam one sile što vječno želi zlo, a vječno čini dobro.*“

Goethe, *Faust*

Roman *Majstor i Margarita* sastavljen je od dvije glavne fabule koje se međusobno isprepleću, a njihovo potpuno shvaćanje dobivamo tek na kraju romana. Jedna fabularna nit govori o dolasku đavla Wolanda i njegove družine u Moskvu, a druga je priča o Ponciju Pilatu i danu kada su razapeli Isusa. Radnja započinje Wolandovim dolaskom u Moskvu gdje planira organizirati svoj godišnji ples demona. U moskovskom parku susreće se s pjesnikom Bezdomnim, poriče svoju umiješanost u iznenadnu smrt Berlioza te počinje pričati Majstorov roman. Bezdomni tada kreće u potragu za Wolandom, jer ga smatra krivcem za prijateljevu smrt, te prevarantom. Ta njegova potraga dovela ga je do ludnice, jer ga nitko nije ozbiljno shvaćao. U ludnici upoznaje Majstora koji su ispriča svoju životnu priču: prije nego je završio u ludnici bio je pisac koji je kao svoje životno djelo odlučio napisati roman o Ponciju Pilatu, zaljubio se u Margaritu, ali je ta ljubav bila nesretna jer je Margarita bila udana. Ono što ga je dovelo u ludnicu je književna kritika koja je već prije objavljivanja Majstorov roman osudila na neuspjeh i propast. Istovremeno s ovim događajima, Woland sa svojom družinom po Moskvi izvodi svakakve vradžbine i magijske trikove, a na kraju poziva Margaritu da bude kraljica njegova demonskog bala. Po završetku bala Woland joj obećaje ispuniti tri želje. Margarita je tražila samo spas i mir za Majstora. Woland joj je tu želju ispunio tako što ih je učinio mrtvima

za stvarnost i sadašnjicu, ali vječno živima u *njegovom carstvu*. U paklu se nalaze i svi likovi iz Majstorovog romana. „Moskovljani uskoro zaboravljaju potres koji su đavoli unijeli u svagdašnjicu, jedino pjesnik Bezdomni, koji je ranije pisao pjesme prema ukusu tadašnje kritike, napušta takvo pjesništvo i povremeno se sjeća događaja koji su ga uvjerali kako zbilja nije ono što svi misle da jest, a pravi roman mora govoriti o takvoj, pravoj zbilji“ (Solar 2003: 306).

4. »Zvijezda kabarea«

4. 1. Proza Gorana Tribusona

Kratka priča, kao oznaka manje prozne vrste, u našoj književnosti nema određenu definiciju. Najčešće se spominje u kontekstu novele, pripovijetke, pripovijesti ili priče. „Ti se nazivi ne mogu točno odrediti, ali se rijetko upotrebljavaju kao sinonimi. Najčešće »pripovijetka«, a ponekad i »pripovijest«, označuje srednju po veličini proznu vrstu, neku vrstu koja bi po dužini bila između romana i novele, a »kratka priča« može biti shvaćena i kao vrsta kraća od novele“ (Solar 1983: 171). Iako po duljini različite, sve ove vrste zadovoljavaju istu formu i govore o sličnim temama. Autori najčešće pišu o ljudskim sudbinama, karakterima, događajima i doživljajima pojedinih ličnosti te o životnim pojavama.

Upravo u ovoj književnoj vrsti svoju afirmaciju i mjesto na hrvatskoj književnoj sceni pronalazi i Goran Tribuson. U književnosti se javlja 70-ih godina prošloga stoljeća u naraštaju prvih hrvatskih fantastičara. „Fantastične priče, u kojima prevladava zanimanje za okultizam, sotonizam, fantazmagoriju, mitologiju i srednjoeuropske lokalitete, a obiluju intertekstualnošću, metatekstualnošću i paradoksom, okupio je u zbirkama *Zavjera kartografa* (1972), *Praška smrt* (1975), *Raj za pse* (1978) i *Zvijezda kabarea* (1998).“² Junaci koje stvara u svojim fantastičnim pričama najčešće nisu prikazani kao potpune osobnosti. Oni u svojim životima tragaju za smislom i ciljem življenja, ali ne kako bi si olakšali život već to traganje postaje smisao života i središte njihovih preokupacija.

Njegov se književno-stvaralački opus može podijeliti u četiri ciklusa. Prvi dio ciklusa čini već spomenuta fantastičarska proza, koja ujedno čini i prvu fazu njegova stvaralaštva. U toj fazi nastale su zbirke *Zavjera kartografa*, *Praška smrt* i *Raj za pse*. Drugi ciklus smatra se

² <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62245> (18. svibnja 2020.)

vrhuncem pišćeva stvaralaštva, a čine ga romani iz *Aschenreiterova ciklusa*. Taj ciklus sastavljen je od tri romana *Čuješ li nas Frido Štern*, *Ruski rulet* i *Snijeg u Heidelbergu*. Treći ciklus obilježen je autobiografskom prozom. U ovome razdoblju uočljiv je utjecaj autorove suvremene pop-kulture po uzoru na koju nastaju romani *Polagana predaja*, *Legija stranaca* i *Povijest pornografije* te primjer memoarske proze pod naslovom *Rani dani*. Posljednji opus inspiriran je prozom američkog prozaika Chandelara. Kao najbolji primjerci proze ovoga ciklusa navode se romani *Made in U. S. A.*, *Siva zvona* i *Noćna smjena*.

„Tribuson je bio rodočelnik nove poetike, on to nije kronološki ali jest energijom svojih prvih pripovjednih knjiga. On stoji kao zaštitni znak „mlade literature“ koja nakon 1971. potpuno odbacuje dotadašnja iskustva s prozom socijalnog svjedočenja i koja je poželjela pripovijedati tajne svijeta kao da su tajne jezika, tajne duše koje su tajne književne proizvodnje, koja je revolucionarna jer oblikuje paralelne i autonomne svjetove i jer je vlastitu nacionalnu književnost znatnije približila tadašnjim proznim trendovima“ (Prosperov Novak 2003: 585).

4. 2. O zbirci

Nakon objave prvih zbirki fantastične proze, Goran Tribuson u drugoj polovini 70-ih godina 20. stoljeća odustaje od fantastike. Sve se više posvećivao suvremenim temama, koje su bile bliže stvarnosti i stvarnim zbivanjima. „Činilo se po tome da Tribusonovo tadašnje priklanjanje prozi detekcije i nostalgičarsko prebiranje po općim mjestima odrastanja generacije rođene u prvom desetljeću nakon Drugoga svjetskog rata nije samo privremena faza, nego da je riječ o dublje utemeljenu poetičkom uvjerenju. Na sreću, nije bilo tako. Već je u svojim romanima s početka devedesetih Tribuson ponovno koketirao s uvođenjem fantastičkih elemenata u pripovijedanje, a knjigom *Zvijezda kabarea* definitivno potvrđuje ugled ponajboljega hrvatskog fantastičara“ (Visković 2000: 6).

Zbirka kratkih priča, fantastične tematike Gorana Tribusona pod nazivom *Zvijezda kabarea* prvi puta je objavljena 1998. godine. Zbirku čini šest priča, od kojih su prve tri dulje, a posljednje nešto kraće. Te priče, redom kako ih je autor objavio nose naslove: *Stieglerovi spisi*; *Angel Toth, životopis u šest redaka*; *Oskar pl. Bombelles, zvijezda kabarea*; *Tajni životopis Camila Lugaritscha*; *Grob za Jaroslava Kubina*; *Osmi okular*. U svima njima autor preispituje postojeće svjetsko poimanje stvarnosti i znanosti, ističući kako je trenutno poimanje i stanje samo jedno od mogućih. Kao središnja autorova preokupacija na tematskom planu ističe

se alternativna znanost i povijest. Sve radnje smještene su u razdoblje prije ili za vrijeme Drugoga svjetskoga rata.

„U prvim dvjema pripovijetkama zbirke *Stieglerovi spisi* i *Angel Toth, životopis u šest redaka* u fokusu je enciklopedijski tip tumačenja svijeta. (...) A enciklopedičke sistematizacije oduvijek su fascinirale pisce eruditske fantastike, osobito Borgesa“ (Visković 2000: 6). Naime, sam Goran Tribuson imao je iskustva u polju leksikografije i izdavaštva. Godinama je radio kao urednik u *Hrvatskom leksikonu* te upravo ovdje možemo vidjeti izvor njegove inspiracije za pisanje ovih pripovijedaka. Tijekom rada na redigiranju članaka Tribuson je uvidio kako u enciklopedije ulaze samo već uvriježena i konzervativna znanja te kako se ne daje prilika novom i inovativnom. Zbog toga njegovi likovi inzistiraju upravo na takvim enciklopedijskim natuknicama, a o samom sadržaju pripovijedaka bit će više napisano u idućem poglavlju.

4. 3. Sadržaj zbirke

Stieglerovi spisi

Prva pripovijetka ove zbirke nosi naslov *Stieglerovi spisi*. Kao što je već ranije spomenuto, tema je povezana sa enciklopedijskim natuknicama. Radnja se odvija u ratnom Zagrebu, a kao glavnog lika upoznajemo profesora povijesti medicine Adama Krizmana. Profesor Krizman tipičan je „fah-idiot“ (Visković 2000: 6) koji je toliko zaljubljen u svoju struku da ne primjećuje što se događa u svijetu oko njega. Jedino što je prijetio kako s njegove katedre nestaju svi profesori židovskog podrijetla, ali time se nije previše zamario jer mu je to donijelo iznenadnu priliku za napredovanje. Radnja se pokreće kada profesor bude pozvan u HIBZ³ kako bi redigirao članke o povijesti medicine koje je napisao karlovački doktor Leopold Stiegler. Proučavajući spise Krizman otkriva kako se oni ne odnose samo na povijest medicine, nego u njima ima podataka i o budućim događanjima: o otkriću antibiotika, ali i o padu nacističke Njemačke. Potaknut pročitanim profesor Krizman kreće u potragu za doktorom Stieglerom. Doktora je pronašao u malom selu u Sloveniji, međutim kao što je kasnije pročitao u njegovim spisima, bilo mu je suđeno da ga on ubije svojim automobilom. Na samom kraju saznajemo kako je doktor Stiegler ustvari bio jedan od znanstvenika koji je radio na projektu budućnosti svijeta. Jedna grana projekta proučavala je budućnost s nacističkom Njemačkom

³ HBIZ (Hrvatski izdavački bibliografski zavod), državno izdavačko poduzeće osnovano sa zadaćom da izdaje i promovira djela enciklopedijskog, leksikografskog i bibliografskog sadržaja (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26447> 19. svibnja 2020.)

kao vodećom silom, a druga grana, kojoj je pripadao sam profesor Stiegler, proučavala je budući svijet pod američkim vodstvom.

Angel Toth, životopis u šest redaka

Ova pripovijetka sačinjena je od dvije paralelne fabularne niti. Prva nit događa se u sadašnjosti, u kojoj Josipi Boroš, starčić koji je cijeli svoj život proveo u Zagrebu, priča životnu priču Angela Totha svome sugovorniku Petru Vohalskom, jednom od redaktora Enciklopedije. Druga nit odvodi nas u prošlost i nju priča Josipa Boroša čini stvarnom. Pomoću druge niti autor nam prikazuje život Angela Totha onako kako je on tekao, u prvome licu. Priča započinje retrospektivno kada se sad već stari Josip Boroš prisjeća svoga djetinjstva i nogometne utakmice na kojoj je prvi puta čuo za Angela Totha. Od tada cijeli svoj život posvetio je pronalaženju i tumačenju njegova života. Sada u dubokoj starosti jedina njegova želja je da se u Enciklopediju, čije izdanje se pripremalo, uvrste podaci o životu Angela Totha. Kako bi pridobio redaktora Vohalskog Boroš mu odlučuje ispričati sve što zna o životu Angela Totha. Angel Toth vodio je zanimljiv i buran život koji započinje kao student medicine u Pragu, gdje istovremeno igra nogomet za ondašnji klub Spartu. Međutim, spletom raznih okolnosti on mora napustiti Prag te odlazi u Sovjetski Savez. Niti ondje nije pronašao ono što je tražio pa se odluči prijaviti kao dobrovoljac u Španjolski građanski rat, nakon čega dolazi u Jugoslaviju u kojoj ostaje do kraja života. Čitavo vrijeme dok je putovao Europom te radio i borio se u ratu, razvijao je svoju vlastitu koncepciju nogometne igre. Njegova ideja nogometne revolucije temeljila se na velikom terenu s mnoštvom igrača, ali i prepreka koje bi ti igrači morali svladavati na putu do protivničkoga gola. Njegovu koncepciju nogometa nitko nije prihvatio te je ona ostala svijetu nepoznata, a Angel Toth umro je u zagrebačkoj umobolnici. Na samome kraju Petar Vohalski ipak popušta te uvrštava ime Angela Totha u Enciklopediju, ali njegovo ime je dobilo samo šest enciklopedijskih redaka te su potpuno izostavljeni podaci o njegovoj fantastičnoj koncepciji nogometa. Pripovijetka završava odlomkom u kojem Vohalski započinje pisanje Tothove biografije.

Oskar pl. Bombelles, zvijezda kabarea

Događaji i glavni akteri ove priče smješteni su u tridesete godine prošloga stoljeća, u samo središte grada Zagreba. Glavu riječ vode mađioničar i vidovnjak Oskar pl. Bombelles te policijski egzekutor Krsto Verona. Autor oko dvojice likova gradi ljubavni trokut u čije središte stavlja prostitutku Helgu Miler (Katicu Mlinar). Oskar pl. Bombelles dolazi u Zagreb kako bi spasio od propadanja kabare Plavi Agram. Mađioničar je svake večeri u tom prostoru održavao

svoje predstave, a jedan od njegovih dobrovoljaca jedne večeri bio je i sam Krsto Verona. Tijekom nastupa Bombelles je čitao Veronine misli te saznao što će se s njim dogoditi. Naime, Verona je dobio zapovijed da pogubi Bombellesa, jer je predstavljao prijetnju vladajućem režimu. Još iste večeri, prije nego će ubiti Bombellesa, Verona je s njim razgovarao o postojanju paralelnih svjetova i kako u svakome od njih mi živimo. Bombelles također proriče i Veroninu smrt, a sam kraj nam donosi ostvarenje svih njegovih proročanstava.

Posljednje tri priče opsegom su znatno manje nego prethodne, ali usprkos tome one obiluju fantastičnim elementima. Pripovijetka *Tajni život Camila Lugaritscha* govori o čovjeku koji je nekoliko puta umro i ponovo se rodio. Bavio se medicinom i bio je preteča nekih otkrića, koja mu nikada nisu priznata. Na samome kraju ostajemo u nedoumici je li Camil Lugaritsch još uvijek živ i što se s njime dogodilo. *Grob za Jaroslava Kubina* donosi svojevrsni životopis češkog putopisca i etnologa Jaroslava Kubina. Cijeli svoj život ovaj znanstvenik je posvetio je proučavanju grobova i groblja, a njegovo životno djelo predstavlja knjiga »Povijest groblja 1« te nikad objavljena »Povijest groblja 2«. Upravo u tom neobjavljenom djelu pronalazimo fantastične elemente. Kubin ovdje iznosi opise groblja za koje je malo vjerojatno da su postojali. Tako se spominju vješticija groblja, nekromantska groblja i slično. Posljednja pripovijetka ove zbirke naslovljena je *Osmi okular*. Priča je to o znanstveniku, astrologu Serafinu Laurenčiću, koji se za života bavio raznim područjima. Laurenčić je, na temelju jantarnog kamena iz Paragvaja, iznio svoju teoriju čovjeka i svemira. Kao zaključak iznosi tezu kako čovjek, isto kao i svemir, nije završen prirodni fenomen, nego beskrajni proces.

5. Fantastični intertekst u *Majstoru i Margariti* i *Zvijezdi kabarea*

5. 1. *Majstor i Margarita*

Fantastični elementi u romanu *Majstor i Margarita* mogu se proučavati na više razina. Jedni fantastični elementi pokreću druge i na taj način Bulgakov stvara savršen primjer fantastičnog romana. Prvi element fantastike u romanu svakako su likovi, da nema likova ne bi bilo niti radnje. Najistaknutiji fantastični likovi u romanu su: Woland (Sotona), Behemont (veliki crni mačak koji govori i ponaša se kao čovjek), Korovjov/Fagot (građanin u kariranom odjelu koji može nestajati i pojavljivati se kako želi), vampirica Hella te demon Azazello. Likove Sotone, vampira, demona te ostale fantastične likove koji su prisutni u ovome romanu često susrećemo i u djelima mitološkog karaktera. Međutim, Bulgakovljevi likovi nisu mitološki već oni pripadaju fantastičnom žanru zbog toga što u mitološke junake možemo

vjerovati, ako vjerujemo u određeni mit, no u fikcionalnu književnost ne vjerujemo zbog same činjenice što je fikcionalna (izmišljena, nestvarna). Fantastični likovi koje predstavlja Bulgakov su plod fikcije i ponašaju se poput običnih ljudi. Fantastični lik Wolanda predstavlja glavnog i tipičnog fantastičnog lika. U njemu je utemeljen sam fikcionalizirani vrag, Sotona, koji poput nekog superjunaka utječe na sudbine ljudi koji ga okružuju. Fantastični elementi koje primjećujemo kod njega su mogućnost kontroliranja vremena i prostora, proricanje budućnosti, ali i činjenica da je bio prisutan kada su razapinjali Isusa. Međutim, Wolanda, ali i ostale fantastične likove u romanu, doživljavamo i kao stvarne, kao bilo kojeg drugog lika jer se ponašaju poput svih ostalih *realnih* Moskovljana. Oni govore, šecu gradom odjeveni poput ostalih, čak i sudjeluju u javnom životu grada. Ostalim ljudima oni izgledaju poput običnih turista koje viđaju svakodnevno na ulicama svoga grada.

Fantastični likovi uzrokuju fantastične događaje, kojima ovaj roman obiluje. Fantastični događaji služe kao pokretači radnje, ali i zadržavaju čitateljevu pažnju i interes. „U fantastične događaje mogu se svrstati svi događaji koji zbog zakona fizike, kemije i ostalih prirodnih znanosti ne bi bili mogući u realnom svijetu, odnosno u svijetu kakav poznajemo. U takvom svijetu mačke ne hodaju na dvije noge, niti plaćaju kartu za tramvaj, niti govore. Ljudi se ne rasplinju u zrak, niti iz njega nastaju – što je redovna praksa Korovjova“ (Mesek 2018:30). Karakteristični fantastični događaji jesu podvajanje ličnosti, život poslije smrti, upravljanje prostorom i vremenom. Svi ti događaji prisutni su i u ovome romanu. Podvajanje ličnosti događa se pjesniku Ivanu Bezdnomnom nakon što se susreo sa Wolandom i shvatio tko je on ustvari. To podvajanje dovodi ga u sukob sa stvarnim svijetom te on završava u umobolnici. Život poslije smrti može vidjeti na primjeru glavnih aktera ovoga romana, Majstora i Margarite. Kako bi mogli biti zajedno oni su prisiljeni popiti Wolandov čarobni napitak pomoću kojega će oni postati mrtvi za sadašnji svijet, ali će zajedno živjeti u vječnosti. Kao najbitniji fantastični događaj u romanu navodi se Sotonin bal. Bal se održao u potpuno fiktivnom svijetu, a događaji koji su se na njemu događali bili su prepuni magije i fantastike. Taj isti bal možemo promatrati i u kontekstu fantastičnosti vremena i prostora. Naime, bal se održavao od ponoći do ponoći, ali Margariti kao glavnoj sudionici on se činio puno duljim. Također, bal se održao u inače običnom gradskom stanu koji je za ove potrebe preuređen pomoću Wolandove magije.

„Fantastične je elemente Bulgakov vrlo pažljivo koristio u svom djelu te oni imaju više različitih funkcija. Pomoću njih se pisac direktno satirički narugao rukovoditeljima moskovskog kulturnog i književnog života. (...) Još jedan način na koji se Bulgakov

suprotstavio Staljinovom režimu jest kroz likove Poncija Pilata i Ješue. Očito je da su oni preuzeti iz Biblije, odnosno Evanđelja, a u tadašnjoj književnosti nije bilo mjesta religioznim temama. Odnosno, nastojao se vjerski element potpuno izuzeti iz romana“ (Mesek 2018: 39/44).

5. 2. Fantastični intertekst

Intertekstualnost među djelima *Majstor i Margarita* te *Zvijezda kabarea* najbolje se može promatrati kroz likove, njihove karakteristike i postupke te motive koje autori upotrebljavaju. U zbirci *Zvijezda kabarea* mnoštvo je mjesta na kojima je uočljiva povezanost s romanom *Majstor i Margarita*. Glavni likovi Bulgakovljeva romana su Woland, Korovjov, Behemont, Azazello, Majstor i Margarita. Svi oni, osim Majstora i Margarite, pripadaju fantastičnom svijetu i u romanu pokreću fantastičnu radnju. U svojoj zbirci *Zvijezda kabarea* Goran Tribuson upotrijebio je određene osobine karakteristične za Bulgakovljeve likove, kako bi kreirao fantastičnu zbirku.

Prva priča zbirke, *Stieglerovi spisi*, u centar zbivanja stavlja proricanja budućih događaja doktora Leopolda Stieglera. „Demijurzi budućega svijeta utemeljili su dvije skupine, skupinu *arhitekata uspona*, koji su trebali domisliti buduću svijet reda s moćnom Njemačkom kao voditeljicom, i skupinu *arhitekata pada* koji će preko njemačke Golgote odvesti narode u budućnost slobodne volje, u budućnost nad kojom će bdjeti Amerika. Kao što vam je zacijelo jasno, naš je Stiegler bio u skupini arhitekata pada ili katastrofe“ (Tribuson 2000: 42). Ovim citatom vidljivo je kako je doktor Stiegler, na svojevrsan način, utjecao na budućnost svijeta. Sa grupom znanstvenika osmislio je svjetski poredak nakon pada nacističke Njemačke. Element određivanja budućnosti prisutan je i u Bulgakovljevom romanu. Naime, crni mag Woland, na samome početku romana proriče Berliozovu smrt.

Pripovijetka *Angel Toth, životopis u šest redaka* donosi priču o životu, genijalnosti, ali i odbacivanju mladoga Angela Totha. U njemu možemo promatrati Bulgakovljeva Majstora. Obojica su u životu vođena ljubavlju i stvaranjem, a kao životni cilj imaju pisanje opsežnog djela. Iako različite tematike, Angelovo o nogometu, a Majstorovo o Ponciju Pilatu, oba su djela u svom vremenu neprihvaćena i odbačena. Zbog neuspjeha djela, ali i životne situacije u kojoj su se zatekli obojica dio života provode u umobolnicama. Zbog stvaralaštva i ljubavi, koji su bili glavni pokretači njihova života, bili su spremni žrtvovati taj život.

Priča s najviše Bulgakovljevih elemenata nazvana je *Oskar pl. Bombelles, zvijezda kabarea*. Protagonista ova priče, Oskara pl. Bombellesa, možemo povezati s Wolandom na više

razina. Oba lika svoju afirmaciju doživljavaju na pozornici, pred publikom i građanstvom. U sklopu svojih performansa obojica su čitali misli i proricali budućnost. Osim toga, oba lika su besmrtna. O Wolandovoj besmrtnosti saznajemo iz njegove priče kako je prisustvovao razapinjanju Isusa prije 2 000 godina. Bombellesova besmrtnost opisana je tek na kraju priče, kada je sam Bombelles suočen sa smrću. „Zapravo, nema tu nekih velikih tajni, budućnost je, naime, sve i ništa istovremeno. Sve što proreknete, dogodit će se, ali se istovremeno i neće dogoditi. Naš je život sastavljen od bezbroj usporednih svjetova, i u svakom od njih živimo i mi sami, samo što nam se u svakom od njih događaju posve drugačije stvari“ (Tribuson 2000: 165). Krsto Verona, Bombellesov egzekutor, odgovara dvjema ličnostima iz Bulgakovljeva romana. Svojim izgledom, visok, mršav i vitak, podsjeća na Wolandovog pomoćnika Fagota (Korovjova), dok se u njegovim postupcima mogu učiti Azazelovi obrisi. Verona obavlja posao policijskog egzekutora, ubojice po zadatku, a da bi takav posao mogao obavljati u sebi mora imati nešto pokvareno i nevaljalo. Upravo tu dimenziju pruža mu Azazellov utjecaj, jer on je poznat kao demon i ubojica.

Wolanda kao inspiraciju pronalazimo i u priči *Tajni život Camila Lugaritscha*. Poveznica među ovim likovima ponovno je besmrtnost. Wolandova besmrtnost već je ranije opisana, te je kao takva još jednom poslužila pri stvaranju lika Camila Lugaritscha. Camil Lugaritsch liječnik je, čija se besmrtnost manifestira kroz otpornost na bolesti i ratna stradavanja. „U obitelji se znalo da je umro 1904., od ugriza bijesna psa, da je poginuo od ruske topovske granate 1915., da ga je smrtno pregazio poštanski automobil 1932. u Bernu, da je skončao od ugriza zmijske u južnoj Španjolskoj 1939., da je nestao pod drezdanskim ruševinama 1945.“ (Tribuson 2000: 176).

Priča *Grob za Jaroslava Kubina* razlikuje se od dosadašnjih priča. U njoj Tribuson nije Bulgakovljeve elemente koristio kako bi stvorio književni lik, već je pomoću njih dočarao imaginarni svijet. U ovoj priči prisutni su opisi vještica, demoni, vampira i vukodlaka. Iako nemaju glavnu ulogu, ti motivi pridonose stvaranju mističnosti i fantastičnosti cjelokupne priče.

U romanu *Majstor i Margarita* fantastični likovi cijelo se vrijeme poigravaju sudbinama običnih ljudi. Iako autor nije naglašavao njihove fantastične osobine, one su uočljive od samoga početka, iako ljudima nevidljive. Kao najbolji primjer ovakve situacije možemo uzeti Wolandov nastup u kazalištu Varijete. Tijekom nastupa on je izvodio razno razne trikove i poigravao se ljudima, a da oni toga nisu bili niti svjesni. Da su prevareni i izigrani shvaćaju tek idućega dana, ali tada je prekasno. Sve to potiče u njima osjećaj straha, izgubljenosti i dezorijentiranosti.

Slični utjecaji, premda manje dramatični, prisutni su i u Tribusonovoj zbirci *Zvijezda kabarea*. Već u prvoj priči, kao posljedicu tekstova doktora Stielera imamo niz događaja povezanih s politikom, ali koji odišu elementima fantastike. Tako je kuća u kojoj je živio dr. Stiegler zapečaćena, a kada dolazi pred nju Adama Krizmana privodi tajna policija. U tom trenutku on nije znao što ga je snašlo, niti kako će izaći iz te situacije. Angel Toth bio je fascinantna pojava dok je živio, a fascinacija je nastavljena i nakon njegove smrti. Sada se proučavanjem njegova života bavi Josip Boroš, koji njegov život i životno djelo nastoji pokazati široj javnosti. Na tom putu suočava se s odbijanjima i odbacivanjima, no na kraju uspijeva. Život Angela Totha bit će pretočen u književno djelo.

Najveći utjecaj fantastike na okruženje vidljiv je u priči o Oskaru pl. Bombellesu. Svojim nastupima proricao je događaje koji su ga na kraju koštali života. Tako je jednom prilikom predvidio atentat na kralja Aleksandra u Marseilleu. To proricanje predstavljalo je prijetnju vlasti te je Bombelles ubijen. Njegove predstave fascinirale su publiku, koja ih je sa zadovoljstvom gledala te sudjelovala u njima. Camil Lugaritsch svojim je životom fascinirao mnoge znanstvenike koji su živjeli nakon njega. Smatralo se kako je on otkrio lijek protiv bjesnoće, ali je to otkriće pripisano njegovom kolegi. Ti znanstvenici nisu bili svjesni njegove besmrtnosti te da je ona bila tajna njegovog uspjeha.

Iako ne postoji literatura koja bi opisala intetektualnu vezu među djelima *Majstor i Margarita* te *Zvijezda kabarea* uočljivo je kako ta veza postoji. Na prvi pogled možda nije očita kao veza *Majstora i Margarite* i Goetheovog *Fausta*, no veza ipak postoji. Tribuson je u svoju zbirku ugradio karakteristike likova i motive koji su prisutni u Bulgakovljevom romanu te na taj način stvorio priče s fantastičnim elementima.

5. 3. *Zvijezda kabarea*

Utjecaj koji je Mihail Bulgakov imao na Gorana Tirusona vidljiv je u svim njegovim fantastičarskim djelima pa tako i u zbirci *Zvijezda kabarea*. Osim na Tribusona, Bulgakov je utjecao na cijeli naraštaj prvih hrvatskih fantastičara. „Prvu znanstveniju komparatističku analizu poduzela je Višnja Rister koja je uvjerljivo pokazala tragove Bulgakova u mladoj prozi: u tvorbi prostora i vremena, u groteski, onirizmu, poziciji nepouzdana pripovjedača, tematizaciji jezika, realiziranim metaforama i u specifičnoj očuđenoj politiziranosti. Analize Risterove oštroumno su ocrtale jedan – ali samo jedan – od podmodela fantastičarske proze,

onaj koji će i Maleš nazvati *bulgakovljevski*, a koji ćemo mi kasnije zvati modelom *subverzivne fantastike*“ (Pavičić 2000: 27).

Sve gore navedene elemente Bulgakovljevog utjecaja uočavamo i u zbirci *Zvijezda kabarea*. Tvorba prostora i vremena, koja se u romanu *Majstor i Margarita* očituje u njihovim naglim i fantastičnim promjenama, prisutna je u pripovijetkama *Stieglerovi spisi* te *Oskar pl. Bombelles, zvijezda kabarea*. U tim pričama glavni akteri dolaze iz budućnosti ili je na fantastičan način proriču, a što se na kraju pokazuje istinitim. Elementi groteske prisutni su u oba djela te se ona isto tako temelje na grotesknim događajima. Oniristički⁴ elementi ugrađeni su u priče *Angel Toth, životopis u šest redaka* te *Grob za Jaroslava Kubina*. Glavni akteri tih priča svoja djela i postupke ne donose racionalno, nego su ona produkt njihove mašte i izmišljene stvarnosti. Pozicija nepouzdana pripovjedače prisutna je u svim Tribusonovim pripovijetkama ove zbirke, jer pripovjedač je uvijek u prvom licu.

„Vrativši se fantastičkoj prozi Tribuson je pokazao da u ranim knjigama nije iscrpao sve svoje mogućnosti unutar tog žanra. Štoviše, ova knjiga pokazuje koherentnošću i sigurnošću autorskog rukopisa da Tribuson ulazi u fazu pune umjetničke zrelosti“ (Visković 2000: 6).

⁴ Onirizam = naziv za psihološka stanja slična snu; halucinantno opažanje (<https://proleksis.lzmk.hr/39748/> 19. svibnja 2020.)

6. Zaključak

Fantastična književnost, otkada postoji kao dio književnosti, bori se za svoje mjesto kao književnog žanra. Prva djela ovoga tipa nastaju u 19. stoljeću, ali tada bivaju osuđena te zabranjivana. Svoju afirmaciju i zlatno doba fantastična književnost stječe u drugoj polovici 20. stoljeća. Tada se na književnoj sceni javljaju autori, koji su svoju slavu stekli drugim djelima, pa na taj način i njihova fantastična djela bivaju prihvaćena. Najpoznatiji svjetski kritičar fantastične književnosti bio je Tzvetan Todorov, koji je i proveo klasifikaciju fantastike. U hrvatskoj književnosti tu ulogu preuzeo je Branimir Donat. Kao glavni uzor za hrvatske fantastičare on ističe Borgesa te cijelu generaciju naziva borgesovcima.

Upravo tom književnom naraštaju, koji se svojim djelima ugledao na Borgesa, ali i druge svjetske fantastičare, pripada Goran Tribuson. U svojoj književnoj karijeri bavio se, i još uvijek se bavi, raznim književnim žanrovima, ali u ovome radu bavila sam se isključivo njegovom fantastičnom književnošću. U taj dio njegova opusa spadaju zbirke *Zavjera kartografa*, *Praška smrt*, *Raj za pse* te *Zvijezda kabarea*, koja je bila okosnica ovoga rada.

Zbirka pripovijedaka *Zvijezda kabarea* prvi puta je objavljena 1998. godine, više od 25 godina nakon pojave fantastičara na hrvatskoj književnoj sceni. Zbirka je sastavljena od šest pripovijedaka, a sve su povezane motivom fantastike. Kao što je Velimir Visković u jednom svome članku o ovoj zbirci rekao ovo djelo predstavlja jednu od najboljih hrvatskih knjiga tiskanih posljednjih godina.

Drugo djelo koje je obrađeno u ovome radu jest Bulgakovljev roman *Majstor i Margarita*. To djelo predstavlja vrhunac ruske fantastične književnosti. U djelu isprepletene su dvije fabularne niti. Jedna od njih govori o zbivanjima u sadašnjosti, u Moskvi, dok nas druga odvodi u Jeruzalem, u vrijeme prije 2 000 godina kada je razapet Isus. Bulgakov je ovim djelom želio ismijati i poniziti režim u kojem je živio, Staljinov režim. Djelo predstavlja njegov bunt i pobunu protiv stanja u Sovjetskom Savezu.

Kao poveznicu među ovim djelima pronašla sam intertekstualnu povezanost fantastičnim elementima koji služe kao graditelji likova i radnje. Mnoštvo je Bulgakovljevih motiva koji su ugrađeni u Tribusonovo djelo. Sam je Pavičić, u svom djelu *Hrvatski fantastičari – Jedna književna generacija*, ustanovio kako je Bulgakov bio jedan od glavnih uzora za cijelu generaciju naših fantastičara pa tako i Goranu Tribusonu (Pavičić 2000: 27).

Fantastična književnost mnogim suvremenim ljudima služi ako zabava, ali i bijeg od stvarnosti, u teškim vremenima. Nadam se kako će budućnost donijeti pozitivno stajalište za fantastičnu književnost, te kako će ona dobiti zaslužen status književnog žanra.

POPIS LITERATURE

A) PRIMARNI IZVORI

1. Bulgakov, Mihail (2012.) *Majstor i Margarita*, Koprivnica: Šareni dućan
2. Tribuson, Goran (2000.) *Zvijezda kabarea*, Zagreb: Znanje

B) SEKUNDARNI IZVORI

1. Beker, Miroslav (1988.) *Tekst/intertekst*. U: *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, 9 – 20
2. Biti, Vladimir (2000.) *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, 2. izdanje, Zagreb: Matica hrvatska
3. Knežević, Sanja (2010.) »Branimir Donat (5. IX. 1934. – 15. IV. 2010.)«*, Croatica et Slavica Iaderina*, Vol. 6 No. 6: 436 – 438
4. Kulcsár-Szabó, Ernő (1993.) *Napuštanje simetrije: o osobitosti postmoderne intertekstualnosti*. U: *Intertekstualnost i autoreferencijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 11 – 23
5. Maslov, Iva (2018.) »Fantastika u hrvatskoj književnosti u kontekstu književne periodizacije«*, diplomski rad*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
6. Mesek, Brigita (2018.) »Fantastični elementi u romanu *Majstor i Margarita*«*, diplomski rad*, Sveučilište u Zagrebu, Čakovec
7. Pavičić, Jurica (2000.) *Hrvatski fantastičari – Jedna književna generacija*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu
8. Prospreov Novak, Slobodan (2003.) *Povijest hrvatske književnosti – Od Bašćanske ploče do danas*, Zagreb: Golden marketing
9. Rivić, Mario (2013.) »Usporedba Bulgakovljeva romana *Majstor i Margarita* i Brešanovog *Astarotha*«*, diplomski rad*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
10. Solar, Milivoj (1983.) *Teorija književnosti*, VIII. izdanje, Zagreb: Školska knjiga
11. Solar, Milivoj (2003.) *Povijest svjetske književnosti – Kratki pregled*, Zagreb: Golden marketing
12. Tolić, Lora (2015.) »Hrvatski fantastičari«*, završni rad*, Sveučilište u Rijeci, Rijeka
13. Visković, Velimir (2000.) »Paralelni svjetovi«*, Vijenac*, 163.: 6

C) INTERNETSKI IZVORI

1. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18968> (11. svibnja 2020.)
2. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62245> (18. svibnja 2020.)

3. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26447> (19. svibnja 2020.)
4. <https://proleksis.lzmk.hr/39748/> (19. svibnja 2020.)